

נאמנגב

ביטאון נאמני מחוז דרום, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

גיליון מס' 23 ט"ו אדר א' תשע"ט 20 פברואר 2019

צילום: ארנון חפץ

כיכר נח - חוות הגדנ"ע באר אורה

שימור והצלה - מועצה לשימור אתרים

דבר היו"ר

ברכת אודם כלניות יהל עליכם!

ימים אלה, בעיצומו של פסטיבל 'דרום-אדום', מרמזים שאנו קרבים והולכים אל 'ימי הפור'. דומה כי הנוף הטבעי מתגבר על זוועות העבר: האדום שב ומשתלט על השדות המוריקים, שהשחור השתלט עליהם אך לא לפני זמן רב.

משהו בשגרה הטבעית של הפרחים הנמוכים לכאורה, ששבים ועולים מן האדמה החרוכה, מדי שנה בשנה, כמעשה שגרה לכאורה, שכן זהו תפקידם במעשה הבריאה, יש פה ללמדנו על תפקידנו במעשה השימור.

העשייה בתחום המורשת והשימור יודעת עליות ומורדות, שמחות ואכזבות, כעניין שבשגרה. יש ולעיתים מתנגדי השימור דואגים להשאיר אחריהם אדמה חרוכה בדמותם של אתרים שנפלו, מבנים שקרסו, מורשת שנעלמה. אלא שחובתנו לשוב ולהזכיר, לשוב ולהפריח לאויר ולמודעות את חן הארץ, להאיר ולהעיר אודות חשיבותם של אתרי המורשת ולדאוג לקיומם מחדש, לפחות בזיכרון ההיסטורי, כאילו מאומה לא קרה.

לאורך כל ההיסטוריה היו וישנם 'חורשי מזימות' כנגד מעשה השימור. ממגילת אסתר, אותה נקרא בקרוב, אנו למדים כי אמנם נתקבלו החלטות, אמנם יצא דבר הגזרה 'להשמיד, להרוג ולאבד', אך הפור יכול להתהפך. יש בכוחו של הפרט, וכשאלה מתאגדים יחדיו, אין זה אוסף של פרטים בלבד, יש כאן "עם" שמתחיל ללכת.

נתאגד כולנו למען מורשת ארצנו, מתוך אמונה בצדקת דרכנו ויחדיו - נעשה ונצליח.

בברכת חן הארץ, חג פורים שמח

ד"ר אבי ששון

יו"ר ועדת דרום

הביטאון יוצא לאור על ידי ועדת מחוז באר שבע ודרום של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
עורך ראשי ועיצוב: עפר יוגב
עורך מדעי: ד"ר אבי ששון
הגהה: דן גזית
חברי המערכת: ד"ר אבי ששון, גד סובול, דן גזית, עפר יוגב
כתובת המערכת: המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
טלפון: 052-7271041
ofer@shimur.org.il

לעיבוד הנאמנים שלום

קצת קריר, פה ושם גשום, הדרום מתחפש לאדום אדום והנה חתמנו את לוח שנת 2018. לפניכם יריעת פעילות המועצה לשימור במחוז דרום לשנה זו ותחילת לוח פעילות שנת 2019:

בדיון בוועדת ההיגוי להקמת ועדות שימור ברשויות המקומיות בלישכת התכנון המחוזית דרום, הציגה המועצה לשימור את פעילותה במועצות האזוריות להקמת ועדות שימור ותיפעולן. בכוונת לישכת התכנון לפעול מול מועצות אזוריות שברשותם לא קיימות ועדות שימור; בוצעה תכנית הנדסית מפורטת לקראת שימור גשר הרכבת המנדטורי מברזל בפארק סיירת שקד; יום עיון מהנה נערך באופקים - "כשקטרים שרקו בגשר" 100 שנה לגשר הרכבת בפארק סיירת שקד; ועדת דרום התכנסה במתחם מפעל הגפרית ובקיבוץ בארי לדיון על אתרי מורשת מחוץ לישובים; נערך כנס בארות בנגב ה-7 "מהצבעה להכרזה" 70 שנה למדינה - בקיבוץ עלומים; ; הריסת שני בתי הבאר באשקלון לא יורדת מהפרק, הגישה המשפטית בבדיקה כעת; החלה העבודה לשימור צריף חדר האוכל באילות וכן לתכנון תכני המבנה; נערך טקס שחזור הנפת דגל המדינה, אחר כיבוש העיר באר שבע בנובמבר 1948 בחצר משטרת העיר העתיקה; התקיים סיור נאמני דרום במגזר הבדואי, בשגב שלום, לקייה ורהט, ללמוד נושאי המורשת, הבנייה והמחיה במגזר; הוכנו תיעוד, תכנון מפורט ופרוגרמה למבנה מגדל פיקוח בכנף חצור, לקראת שימורו ובניית מרכז מורשת הכנף במקום; הסתיימו עבודות ההצלה במבנה המיועד לשמש כתאטרון בובות - מבנה תורכי בעיר העתיקה, הנמצא ע"י תיאטרון הפרינג' באר שבע; נערכו עבודות הצלה בארמון ניצנים - עבודות שימור לתיקוני טיח וצבע בחזית הארמון;

לוח שנת 2019 החל בשימור ושיקום באר הגר בירוחם - באר עתיקה שעפ"י מסורת מקומית, לצדה נחה הגר כאשר תעתה במדבר; עבודות הצלה שימור ושיחזור נערכו בכיכר נוח בבאר אורה, אשר נפגעה קשות בשנת 2011, כאשר מחנה הגדנ"ע נהרס עד יסוד בידי המינהל; תמו עבודות השימור בצריף ראשונים בחצרים וכעת מתחילות עבודות תכני המבנה; נערך כנס בארות בנגב ה-8 בקיבוץ עלומים "שלום לך עזה" - עבר, הווה ועתיד; כמו כן, נערכות עבודות שימור והצלה באתרים אלו: מגדל הסילו בלהב, מגדל השמירה בארז, משוריין 'בובלה' בגל און וצריף אפיית מצות במשוב תפרח; שילטי תוכן מועצה כחולים הותקנו בשדרות, רביבים, חצרים וגבולות.

עד כאן לקט פאה ושכחה

בברכת חג פורים שמח

יוגב עפר מנהל המחוז

בקרו אותנו באינטרנט
המועצה לשימור אתרי מורשת ישראל
מחוז דרום
<http://www.shimur.org/%D7%93%D7%A8%D7%95%D7%9D>

ועדת מחוז דרום
של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
הנכם מחמנים למפגש הוועדה
במרכז להנצחת מורשת גוש קטיף

יום שני כ' אדר א' תשע"ט 25 פברואר 2019
התכנסות בשעה 16.30

על סדר היום

- סיוור להיכרות המרכז - לורנס בוז
- מנהלת המרכז
- תהליך בניית מרכז מורשת חדש

התכנסות לדיון אחר הסיור

- עדכונים על הגעשה במועצה לשימור - עמרי שלמון מנכ"ל המועצה לשימור
- עדכונים מהתעשה במחוז דרום - עפר יוגב, ד"ר אבי ששון
- דיון בנושא: תיעוד בקהילה - מוכי בטר

נא אשרו הגעתכם בטלפון: 052-7271053 או בדוא"ל:
michal@shimur.org.il

ד"ר אבי ששון
מנהל מחוז דרום

עפר יוגב
מנהל מחוז דרום

מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל מחוזות הדרום והמרכז

ביר שנק – באר היסטורית הממתינה לשעת דחפור

כקילומטר אחד מצפון לקיבוץ צאלים, סמוך לעיקול חריף בנחל בשור, מסומנת במפות "באר צאלים". זוהי באר עתיקה בשם ביר שנק, על-שם קטע הנחל בקרבתה ("נאדי שְׁנָג" בפי הבדווים, המבטאים "ג" במקום "ק"). סביב הבאר פזורים שרידים ארכיאולוגיים והיסטוריים המתוארכים החל מהתקופה הכלקוליתית (האלף הרביעי לפני הספירה), כמעט ברציפות עד המאה ה-20 לספירה; שרידים אלה נסקרו ופורסמו לראשונה על-ידי הארכיאולוג נלסון גליק בעשור השישי של אותה מאה. קיימים גם מקורות כתובים המעידים על מרכזיותה וחשיבותה של הבאר כמקור-מים עיקרי בסביבה, החל מהחוקר הצ'כי מוסיל (שביקר באתר ב-1902: "ככה זה" 57) וכלה באבי ידיעת הארץ בְּרֶסְלָבִי (בספרו "הידעת את הארץ").

עיקולי הנחל נוצרו בשלבי התחתרותו בשכבות החול, הלֶס והחרסיות. בהתחתרות הזאת הנחל נתקל בגבעות התת-קרקעיות של מְסָלֶע הקירטון האיאוני הקרוב לפני הקרקע. ההיתקלות גרמה, מלבד שינוי מסלול הזרימה, השעייה בעוצמת הזרימה שהשקיעה שכבה עבה של חלוקי-נחל, הצוברת את מי הזרימות החורפיות שהן מקור המים של הבאר; ואכן, גם על שפת העיקול הבא, כ-400 מ' במורד הנחל, היתה בעבר באר נוספת (בִּיר אֶבֶן תַּאמֶד) שנסחפה כליל בשיטפונות החורף במהלך המאה הקודמת.

בראשית שנות ה-30 של המאה ה-20 שיפצו שלטונות המנדט הבריטי כ-50 בארות בצפון הנגב, בין אזור אשלים לבין סביבת רעים. מטרתה של הפעילות הזאת היתה לצמצם את ניידותם של הבדווים עם עדריהם ולקבֵע אותם לסביבות נחלותיהם. על פיה של ביר שנק, יצקו אז כיסוי-בטון מעוגל בעל פתח ריבועי במרכזו (בדיוק כמו שאפשר לראות כיום בבאר של חלסיה בלב חורבות חלוצה וכמו שהיה בבאר אסנת=ביר א-סאני בקרבת מחנה צאלים, שנהרסה על-ידי צה"ל לא מכבר). בביר שנק, הבריטים יצקו גם קיר בטון ארוך בשולי גדת הנחל כדי להגן על הבאר מהרס בעת שיטפונות.

בחורף של שנת 1962 אירעו בנחל בשור מספר שיטפונות אדירים שגרמו לשינויים במהלכו. אחד משינויים אלה היה - כיסוי הבאר וקיר המגן בשכבת סחף שגובהה כמטר, תוך כדי התרחקות אפיק הזרימה במטרים אחדים. לדעתי, ניתן בשעות-עבודה אחדות של דחפור (שופל) לחשוף את הבאר ואת קיר המגן ולהחזיר עטרה ליושנה - גם למען ההיסטוריה וגם למען המטיילים.

באר אסנת לפני ההרס

כ-50 מ' ממערב לביר שנק, בערוץ קצר היורד לנחל מכיוון דרום (ממזרח למגדל התצפית) מצוי סכר העפר הדרומי ביותר בנחל בשור. ממנו וצפונה מצויים בערוצים היורדים לנחל (מימינו, מהגדה הבנויה ממשקעי לֶס וחרסיות) קרוב ל-100 סכרי-עפר מלאכותיים שבמקורם עצרו את זרימות מי הגשמים ויצרו משטחים זעירים רוויים ששימשו לחקלאות, בעיקר לעצי-פרי. ללא חפירות ארכיאולוגיות קפדניות קשה לייחס את הסכרים לתקופות מסוימות, אך כנראה רובם שימשו בתקופה הביזנטית.

כיום כל הסכרים פרוצים (בעיקר בנקודות ההשקה לשולי הערוצים) - עקב חוסר תחזוקה.

כותב ברסלבי אחרי ביקורו בבאר בשנת 1945: "מימי הבאר הגדולה ביר-שנק, הנתונה בפינתו של אחד הפיתולים הקשתיים הגדולים של הנחל, מכילים כ-1177 מיליגרם כלור בליטר, ואף-על-פי-כן נזקקים להם הבדווים הרבה. היורד אל ביר-שנק נבלע כאן בהמולה קלה של גברים ונשים, הטוענים את כדיהם על חמוריהם וגמליהם, כדי להסיע את המים אל נויהם ואל אהליהם הרחוקים. השלטונות יצקו כאן מעל פי הבאר ומסביב לו מעין תקרה של בטון, כדי להקל מעל הבדווים את שאיבת המים".

ועוד עניין לסיכום: מהו "שנק"? בלהג העויתמאני-ערבי, שְׁנָק היא 'לסת תחתונה של גולגולת'. כל הניצב על גדת נחל בשור ליד מגדל התצפית, מעל אתר הבאר הטמונה כיום בסחף, וצופה לעבר הגדה הנגדית של הנחל - רואה היטב את קשת ה"שיניים" הבולטות של חדודי הַתְּרוֹנוֹת בגדת הנחל המצויקית אשר ממול ושאכן מזכירה לסת תחתונה עצומה של גולגולת...

דן גזית - גבולות

חלקת צמחייה היסטורית בגן הלאומי אשקלון

בגן לאומי אשקלון מתקיים מיזם חינוכי ומחקרי ייחודי. ליד באר עתיקה, בה הותקנה מערכת שאיבה היסטורית מטיפוס "מישור משופע", יוחדה חלקה אשר בה ניטעה צמחייה בעלת אפיון אשקלוני – היסטורי: תמר, רימון, תאנה, שקד, זית, תות, חרוב. פיקוס שקמה, ערף דביק (גפנן המדבר) ושיזף וגם צמחים שהיו מענפי הכלכלה החשובים באשקלון העתיקה: שיחי כופר *Canopica Ascalonia* (כופר לבן זן רוברה - *Lawsonia Inermis var. Rubra*) שממנו הכינו חינה, תמרונים ואף תרופות שונות וגפן, שלאחרונה אובחנה - כנראה - כזן ייחודי של אשקלון.

בצד חלקת הצמחייה ההיסטורית הוקצתה חלקה, אשר בה נעשה ניסיון לשחזר גנטית את הבצלל האשקלוני המפורסם מן התקופה הרומית-ביזנטית, שאשקלון נתברכה בו ושנחשב מעדן מלכים, ה- *Cepae Ascalonia*. הוא הובא לאירופה כנראה על-ידי הצלבנים ועבר גלגולים שונים ונקרא היום באנגלית – שאלוט. בחסות אקדמית של פרופ' רינה קמינצקי ממכון וולקני, ד"ר רוס פיטרס מחברת "הזרע" וד"ר אבי ששון מהמכללה האקדמית באשקלון וקרן חקר מישור החוף, נעשה ניסיון לשחזר את הגידול ההיסטורי, כאשר התנאים הגיאוגרפיים והאקלימיים

חקר הגפן האשקלונית : גד סובול

לא השתנו בהרבה מאז התקופה הקדומה. בתחילת שנת הלימודים תשע"ג (נובמבר 2012), קבוצה מקרב תלמידי בית הספר המקיף "דרכא" והנהלת גן לאומי אשקלון - לקחו על עצמם את המחקר ההיסטורי המיוחד הזה. באמצעי מחקר אקדמיים של תצפיות, מדידות וכתובת דו"חות, מלווה הצוות הזה במשך שנים אחדות את המיזם. לאחר בדיקות קרקע, מים ואקלים, נזרעו זרעי בצלל ונשתלו "פקעות" בצלל מזן הקרוב ביותר לזן המקורי. מן הזרעים שנבטו, ניטלו ה"פקעות" החדשות לשתילה חוזרת ומן ה"פקעות" שלבלבו, נלקחו הזרעים שבפריחה לזריעה

מחודשת. תהליך זה חזר על עצמו במחזוריות עד היום, עד לקבלת בצלל הדומה בתכונותיו לבצלל מהתקופה הרומית-ביזנטית. מעתה חוקרת את הבצלל קבוצת תלמידים מהמגמה הביולוגית להפקת תכונותיו הבוטניות. המיזם כולל גם תצפיות ומחקר של שיחי הכופר ועל התפתחותה של הגפן "האשקלונית", בסיוע צוות פיתוח הגפן האשקלונית - ד"ר יגאל ישראל ונחשון סנה מקיבוץ גת.

מיזם כזה הוא ייחודי בנוף החינוכי בארץ ובו משולבים תלמידי בית-הספר, שהגדיר את עצמו כמי שמאמץ אתרים היסטוריים באשקלון עם מעורבות חברתית ופיתוח מנהיגות צעירה, כמיזם המשולב בתכנית הלימודים השנתית והרב-שנתית.

תכניות לעתיד:

מזרחית לבאר הוכשרה חלקה של כ-800 מ"ר ובה ינטע כרם של גפני-בר, מהזנים ההיסטוריים של אשקלון. ליד הבאר תוכשר חלקה של כחצי דונם לשתילה קבועה של "בצל שאלוט" ו"בצל ירוק", במקביל לסיום מחקר הבצלל. חלקה מיוחדת תוקצה לגידולים היסטוריים נוספים שיהוו תוספת לפעילות מחקרית של תלמידים.

תכנית המחקר:

חקר בוטני ואקולוגי

בצלל אשקלוני:

תוך בדיקות קרקע, מים ואקלים באופן רציף, ייזרעו זרעי בצלל ויישתלו "פקעות" בצלל מזן הקרוב ביותר לזן המקורי. מן הזרעים שינבטו, יינטלו ה"פקעות" החדשות, לשתילה חוזרת, ומן ה"פקעות" שילבלבו יילקחו הזרעים שבפריחה לזריעה מחודשת. תהליך זה יחזור על עצמו במחזוריות לאורך מספר שנים עד לקבלת בצלל הדומה בתכונותיו לבצלל בתקופה הרומית-ביזנטית. כל התהליך ילווה במחקר ברמה אקדמית של תכונות הזרעים וה"פקעת".

נופר:

לאחר שניטעו עשרה שתילים, ייבחן תהליך גדילתם וייחקר. לאחר שהשיח הבוגר יתחיל לפרוח ולתת פרי, יוחל בניסיונות להפקת בושם, חינה וחמרי רפואה טבעיים על-פי המסורות הקדומות. אנו בוחנים אפשרות לשלב חוקרים נוספים וכן תושבים ותיקים מן העיר שעסקו במלאכה זו במולדתם (תימן).

גפן "אשקלונית":

- יישתלו שתילים של גפן בר, ייבחן וייחקר תהליך גדילתם.
- לאחר בציר ענבים בשנה הרביעית (משיקולי מסורת יהודית) – יופק יין.
- מחקר היסטורי של גידולים חקלאיים-מסחריים באשקלון.
- שיטות שאיבה ומערכות מים היסטוריות.
- הליכי שיתוף-פעולה עם הקהילה, כולל שיתוף תלמידים ומורים במיזם.

ד"ר אבי ששון, גד סובול - נאמני העיר אשקלון

חקר התפתחות: גד סובול

בארות באר שבע לשימור ושיקום

בשנת 1990, נפערה באר עתיקה מתחת למדרכה בעיר העתיקה באר שבע ברחוב בית אשל; אדם שעבר ברחוב נפל לבאר ומת. לאור המקרה בוצע סקר בארות ובורות בבאר שבע. הסקר בוצע בשיתוף נציג העירייה, מר אילן ניר ונציג מנהל מקרקעי ישראל שלמה ציזר.

בסקר נתגלו 39 בארות ובורות פתוחים ומסוכנים בשטח השיפוט של באר שבע. מפגעי הבטיחות טופלו על-ידי מנהל מקרקעי ישראל ועיריית באר שבע, בסגירת הבארות ברשת ברזל יצוקה לבטון וגידור מקום המפגע. כיליד העיר ותושב העיר, יזמתי את חידוש הסקר בתיאום עם מחלקת ההנדסה בעיר באר שבע מול אדריכלית השימור רותם זאבי ורשות מקרקעי ישראל, עם איתי אבני ופלביה זונטאג מרשות העתיקות מהסיבות דלהלן: יש לשפץ ולשמר חלק מבארות ומהבורות. מדובר בבארות עתיקות ויפות במקומות מטוילים בתחום העיר וחלק ברחובות ראשיים ובתחום פארק נחל באר שבע.

באר "מטר" בנווה זאב ששוקמה

מקור השם באר שבע הינו מן המקרא, שהרי מסופר כי בבאר שבע אברהם אבינו הוכיח את אבימלך מלך גרר על הבאר שנגזלה ממנו על ידי עבדיו: "והוכיח אברהם את אבימלך, על אדות באר המים, אשר גזלו עבדי אבימלך" (בראשית כ"א, פסוק כ"ה). אבימלך לקח מאברהם את "שבע כבשות הצאן" לעדות כי הבאר אכן שייכת לאברהם "ויאמר כי את שבע כבשות תקח מגדי: בעבור תהיה לי לעדה, כי חפרתי את הבאר הזאת" (בראשית כ"א, פסוק - ל) והשניים כרתו ברית במקום "על כן קרא למקום ההוא - באר שבע: כי שם נשבעו שניהם (בראשית כ"א, פסוק ל"א). הבארות סיפקו מים גם בתקופה שלאחר כבוש באר שבע במלחמת השחרור לתושבי העיר. חשוב לשמר את הבארות לדורות הבאים ולפתח את התיירות בבאר שבע.

חשוב לציין כי חלק מהבארות והבורות שנסקרו בשנת 1990 נהרסו ונסתמו וחבל. יש לציין לטובה את עיריית באר שבע ששיקמה 2 בארות: אחת בכניסה לפארק נחל באר שבע (ליד הגשר הטורקי) והשנייה בנווה זאב ברחוב אימבר.

שלמה ציזר - נאמן שימור באר שבע

באר בכניסה לפארק נחל באר שבע ליד הגשר הטורקי

באר הגר – פארק ירוחם

באר עתיקה שעפ"י מסורת מקומית, לצדה נחה הגר כאשר תעתה במדבר באר שבע עם בנה ישמעאל. הבאר שימשה מקור מים למצודה נבטית מהתקופה הרומית שמדרום-מערב לה, אך טרם הוברר אם התקיימה בשלב מוקדם יותר. מבחינה טיפולוגית שייכת לקבוצת בורות המים הפתוחים שנפוצו בכל הר הנגב.

בתקופת המנדאט הבריטי, שוקמה הבאר ביוזמת השלטונות במטרה לשלוט ולפקח על השבטים הבדואים, שחיו באזור

עד אז כבשטח הפקר. המים שנשאבו בכדים, נועדו להשקיית הצאן ולתצרוכת עצמית של תושבי האזור. בעת מבצע עובדה במרס 1949 שימשה הבאר נקודת התכנסות לכוחות חטיבת גולני בדרכם לכיבוש הנגב הדרומי ואילת. בתחילת שנות ה-50 התגלתה מחדש ע"י א' פלוטניק, מתנדב במעברת תל ירוחם, אולם לא נעשה בה שימוש חוזר.

**מתוך תיק תיעוד מקדים באר ירוחם
ד"ר נטלי מסיקה**

קשר "באר הגר" בירוחם - להקמת קיבוץ שדה בוקר ב-1952

"מקור המים הקבוע, הקרוב ביותר היה באר ירוחם, ומשם הביא צביקה ולטר את המים בעוקב שהיה מחובר לטרקטור ואלה היו המים לשתייה, לבישול ולרחצה.

צביקה נסע כל יומיים והביא גם מים אלה לא היו תמיד זמינים כי משקי-העזר שפותחו אז בירוחם צרכו חלק גדל והולך ממי-הבאר והעוקב חזר משם לעיתים ריק.

...עם הגעת הנח"ל הראשון, בדצמבר 1952, לא הספיקה כמות המים שהביא הטרקטור עם העוקב ולאחר כשנה של הובלת המים, קיבלה על עצמה חברת "מפעלי-תובלה" את אספקת המים מירוחם, במיכליות של 18 מ"ק."

**ארכיון קיבוץ שדה-בוקר
אביבה פופר**

המכון לחקר הנגב – אתר מורשת בבאר שבע

בחודש נובמבר 1957 נפתח בבאר שבע "המכון לחקר הנגב" תחת משרד ראש הממשלה ביזמתו של דוד בן-גוריון. הסיבה להקמתו הייתה שהנגב תופס כ 65% משטח מדינת ישראל ורק כ 6% מתושבי המדינה גרים בו. דוד בן גוריון הבין שהנגב הוא העתודה לפיתוחה של מדינת ישראל. הוא סבר שרק אם ישבו מדענים בנגב עצמו ויחקרו שטחי מדע שונים, תוצאות עבודתם תהווה את הבסיס לפיתוחו של הנגב. למכון גויסו מדענים בוגרי האוניברסיטה העברית בירושלים, בוגרי מכון וויצמן ובוגרי הטכניון ומדענים בוגרי אוניברסיטאות מרחבי מהעולם. במכון נחקרו מדעי הצמח עם דגש על עמידות למלח ויובש, מדעי בעלי חיים עם דגש על עמידות לחום ויובש, כימיה ופיזיקה של הקרקע, גיאולוגיה, התפלת מים, שימוש באנרגיה סולרית ועוד.

המכון ממוקם ברחוב השלום מספר 1 בבאר שבע, ממש מול בניין העירייה (תמונה 1). בשטח המכון נבנה גם בניין ל"מכון התקנים" ומעבדות המו"פ של "מפעלי ים המלח". כיום המקום הוסב ליחידת הרכש של "כימיקלים לישראל". בשטח של המכון הוקמה ב-1957 גם תחנה מטאורולוגית למדידת פרמטרים מטאורולוגיים ששימשו את מדינת ישראל במשך עשורים.

הבניין המקורי 1958: פרופ' יוסף מזרחי

בשנת 1964 הוקם "המכון להשכלה גבוהה"

בנגב" בחסות "האוניברסיטה העברית בירושלים" והמחלקה הראשונה שהוקמה הייתה "המחלקה לביולוגיה" שברבות הימים הוסב שמה ל"מחלקה למדעי-החיים". המחזור הראשון קיבל תואר בוגר בשנת 1969 מטעם "המכון להשכלה גבוהה בנגב" בחסות "האוניברסיטה העברית בירושלים" (תמונה 2). בשנת 1970 הוכר "המכון להשכלה גבוהה בנגב" כאוניברסיטה ששמה היה "אוניברסיטת הנגב" שעם פטירתו של דוד בן גוריון הוסב שמה ל"אוניברסיטת בן-גוריון בנגב". בשנת 1970 היו במחלקה לביולוגיה 22 אנשי סגל אקדמי ש-20 מתוכם היו חברי "המכון לחקר הנגב". ב-1973 הסתיימה העברת המכון לחקר הנגב שהפך להיות חלק מהאוניברסיטה. כיום נושא המקום את שמו של דוד ברגמן שהיה מיוזמי הקמת המכון והאוניברסיטה ותמך במחקר שימושי באוניברסיטה שהתקיים במקום (המכונים למחקר שימושי) עד שנסגר ב 2006. כיום יושבים במקום חוקרים השייכים ליחידות אוניברסיטאיות שונות, טכנאי מחקר ואנשי אדמיניסטרציה והוא נקרא "קריית ברגמן של האוניברסיטה".

לצערנו, לאחרונה הוצעו תכניות לעקור כל מה שישנו ב"קריית ברגמן" ובניית שכונת מגורים חדשה עם בניינים בני 40 קומות. פרט לנזק האדיר שייגרם למרכז העיר עקב פקקי תנועה, זיהום אוויר ועוד, יעלם מקום המורשת בו החל המחקר המדעי בנגב.

בין תוצאות המחקר שהושגו ב"מכון לחקר הנגב" וב"קריית ברגמן" ניתן למנות מספר הישגים ברמה הבינלאומית ששינו את פני הנגב ומספקים מקומות עבודה עם רמת הכנסה מכובדת. כך, למשל, כאן תורבת צמח בר ממדבריות ארה"ב ומקסיקו בשם חוחובה (*Simmondsia chinensis=Jojoba*) שעשרות אלפי דונם ממנו צובעים את הנגב בירוק ומספקים פרנסה טובה למגדלי הצמח ומשווקי "שמן החוחובה" שהולך בעיקרו לייצוא.

כאן בשטח "המכון לחקר הנגב" פותחה הטכנולוגיה להתפלת מים על ידי ממברנות, כאשר למעלה מ-60% מהמים הנצרכים כיום בארץ, מגיעים ממפעלי התפלה המשתמשים בשיטה זו. שלט, שבו מצוינת תרומת ממשלת ארה"ב ל"מכון לחקר הנגב" לפיתוח טכנולוגיות להתפלת מים שפותחה במעבדה קיים עד היום. כאן פותחו טכנולוגיות חקלאיות שאפשרו שימוש במים מלוחים לגידולים חקלאיים באזור הנגב ובעולם. כאן פותחו בשיתוף עם הפקולטה לחקלאות ברחובות השיטות

איקלום צמחים במכון לחקר הנגב 1958: פרופ' יוסף מזרחי

לקבלת מכלואי עגבניות עם חיי מדף ארוכים, השולטות כיום בארץ ובעולם. כאן תורבתו ופותחו מספר גידולי-פרי חדשים, חסכניים במים, כמו הקקטוסים פיטיות וקובו. כאן פותחו גידולי סרטני-מים מתוקים תוך שימוש בביוטכנולוגיות פורצות-דרך, המשמשות חברות ישראליות המייצאות לארצות מזרח אסיה. כאן פותחה הטכנולוגיה לקבלת סידן אמורפי שנקלט בגוף בקלות ומשמש כאספקת סידן לסובלים מחסר במינרל חשוב זה. אלה הם רק חלק קטן מההישגים שהושגו ב"מכון לחקר הנגב" וב"קריית ברגמן". יש לשמור על האתר הזה כריאה ירוקה בלב העיר שתשמש "אתר מורשת מדעית בבאר שבע", שממנו צמחה האוניברסיטה ובו הושגו הישגים מדעיים ברמה הבינלאומית לתפארת מדינת ישראל. יש להשאיר מקום זה עם הבניינים המקוריים (תמונה 5) ולהקים אתר מורשת אינטראקטיבי שידגים את ההיסטוריה של המקום. האתר יוכל לשלב פעילות מדעית, קיימת וחקלאית עירונית, ידגים ויצג את תוצאות המחקרים כדוגמת אלו שפורטו לעיל; כמו כן, תהא זו גינה בה יוכלו תושבי באר שבע לבלות בשעות הפנאי, ליהנות מבנקי הגנים של צמחים אקזוטיים הקיימים במקום וללמוד על ההישגים המדעיים שהושגו כאן בלב העיר באר שבע.

מדובר באתר ייחודי בהיסטוריה של באר שבע והקהילייה האקדמית שצמחה בה. המיקום, בסמוך לעירייה ומתחמי מגורים משמעותיים במרכז העיר - הוא ללא תחליף. מחיקת המקום תהווה בכייה לדורות והפסד לדורות הבאים.

פרופסור אמריטוס יוסף מזרחי
אוניברסיטת בן גוריון בנגב

מעברת סעד – תקומה

לזכרו של זאב רויך ז"ל מקבוץ סעד, הלא הוא הוא "גינגיי", כפי שכונה על ידי כולם. גינגיי, בהיותו בחור צעיר בן 21, שימש כמדריך חברתי.

הקדמה:

לאחר הקמת המדינה ועם בוא גלי העלייה ההמונית היו אלה מחנות מגורים זמניים שניבנו בחיפזון לעולים חדשים עם עלייתם ארצה. עד לסידורם במגורי-קבע התגוררו המוני העולים באוהלים, בדונים, פחונים ובצריפונים. הטיפול במעברות היה בידי הממשלה והסוכנות היהודית.

העלייה לארץ:

בחג הפסח תשי"א, 1951, עלו ארצה עשרות משפחות מאזור הכפר גרזנגל שבכורדיסטן העירקית. גרנזל בכורדית: "גבעת הפעמון", על שום הפעמון שבצוארו של האייל. הם טסו מבגדד בירת עירק ונחתו בנמל התעופה לוד. משם הועברה ל"שער העלייה" שבחיפה וקבוצה שניה ל"מחנה העלייה" שבעתלית. לשאלת נציגי הסוכנות למקצועם, העולים השיבו על היותם פלאחים עובדי אדמה ובעלי רקע חקלאי. לאחר כשבועיים בחיפה ובעתלית הם נשלחו להקים מעברה באזור מושב תקומה שבנגב המערבי.

הקמת המעברה:

העולים הובלו על גבי משאיות והגיעו למקום המיועד באישון לילה. המעברה, שתושביה היו עולים מכורדיסטאן, הוקמה דרומית למושב תקומה, מעבר לכביש, על הגבעה שכיום שוכנת חוות "יזרעם". שמה הרשמי של המעברה היה: "מעברת סעד-תקומה", אך כולם קראו לה בקיצור: "מעברת תקומה". הרעיון היה שבבוא היום יוקם שם מושב חקלאי עבורם. במעברה גרו כעשרים משפחות עם כחמישים ילדים. אסתר מקבוץ סעד טיפלה בילדים.

יום כניסה במעברה בארץ: ויקיפדיה

למרות נסיונותי הרבים לא הצלחתי לברר: מי זאת אסתר? מנהיגי המעברה היו הרב יצחק מנחם ויצחק לוי ז"ל.

מספר דוד לוי, בנו של יצחק, אשר היה נער בן 16: "כשהגענו בשנת 51 לאזור תקומה, הורידו אותנו ממשאיות. הגענו בלילה, בחושך, למקום שומם. אחד לא ראה את השני. לא ידענו איפה אנו נמצאים. אנשים היו תמימים. לא ידעו את שפת העברית. דיברנו עם הידיים. כולם היו מיואשים.

לא היה להם כסף. אנשים היו רעבים. לא היה חלב. תקופת הצנע בארץ. החיים היו קשים."

עם הקמת המעברה נשלח זאב רויך (גיינג'י) מקבוץ סעד, על ידי אברהמי רוזנמן ז"ל, מי שהיה ראש המועצה האזורית הראשון של המועצה האזורית "עזתה", לשמש שם כמדריך חברתי. מספרת ציפורה (ציפי) אלמנתו: "גיינג'י ניהל את המעברה והוא היה המנהל הכי צעיר בארץ. הוא דאג לאווירה טובה, שקטה, שלווה, שלום וסדר. נתן יחס חם ואוהב. כולם אהבו אותו". מספר דוד לוי: "פתאום הגיע בחור צעיר, כולו מרץ. פנה לכל אחד. היה מעודד אותנו, במיוחד את הזקנים. כולם קראו לו גיינג'י, מלבד אדם אחד בשם: משה שבתאי, אשר קרא לגיינג'י: שרשרת. שאלו את משה: מדוע שרשרת? והוא השיב שבכורדית שרשרת פירושו: גיינג'י..."

מבנה המעברה:

עשרים אוהלים ששימשו למגורי המשפחות. השירותים היו ממוקמים בחוץ. לא היו חשמל ומים. במרכז המעברה היה ברז אחד בלבד, ברז ברזל בקוטר 3/4 צול. המים סופקו ממושב תקומה השכן. מלבד האוהלים היו כמה צריפים ופחונים בודדים. להלן תיאור שימושם:

- צריף אחד שימש כבית כנסת. בבית הכנסת היו שני ספרי תורה אשר הובאו מעירק. באחד הימים, היה ניסיון לגנוב את אחד מהספרים, על ידי ערבי מעזה.
- צריף לגן ובית ספר. כל הילדים למדו יחד. בין השאר הם למדו את השפה העברית.
- צריף לצרכניה. שם מכרו מוצרים בסיסים. לבעל הצרכנייה קראו אהרון, ממושב תקומה. סייע לאהרון גם בחור צעיר מהמעברה בשם אברהם רחמים.
- צריף נוסף שימש כמחסן נשק. רכו הבטחון היה דובליה נוימן ממושב תקומה.

תעסוקה:

אנשי המעברה עבדו בסלילת כבישים וחפירת תעלות מים באזור סעד, בארי ודורות. העולים נלקחו מידי בוקר במשאית לעבוד בסלילת כבישים וחזרו לביתם בשעות הערב. כמו כן הם עבדו בפרדס בסעד.

פירוק המעברה:

הרעיון הראשוני של המעברה היה הקמת ישוב חקלאי והוא לא יצא אל הפועל עקב המרחק והבדידות שחשו התושבים. מעברת סעד-תקומה התפרקה לאחר שמונה חודשים, בעונת החורף תשי"ב, בראשית שנת 1952. לאחר הפירוק, העולים התפזרו ברחבי הארץ. קבוצה בת משפחות אחדות הגיעה לקריית מלאכי וכעבור זמן קצר היו ממייסדי מושב רווחה שבמועצה האזורית שפיר. משפחות אחרות התפזרו לחבל "התענכים" שבצפון, למושב מנוחה, לירושלים ולמקומות אחרים.

שני ספרי התורה אשר היו בבית הכנסת במעברה, נמצאים כיום בבית הכנסת של הרב יצחק מנחם ז"ל בירושלים. במקום המעברה, הוקמה בשנת תשי"ד 1954 חוות "יזרעם", שמגדלת כיום מיניים שונים של בצלים ופקעות. יאה וראוי להציב שלט בכניסה לחווה אשר יספר על מעברת סעד-תקומה.

חוות יזרעם : חברת הזרע

ישראל זיסק - משואות יצחק

סיבוב בחדר האוכל קיבוץ אילות

התמזל מזלו של קיבוץ אילות, הקיבוץ השיתופי הדרומי ביותר בעולם, שחדר האוכל הענק שלו ממשיך ומתפקד כל ימות השבוע. כיצד הם עשו זאת? (1) קהילה חזקה. (2) שילוב וניצול נכון של מוסדות חינוך ותיירות ו-(3) כשרון עסקי וקולינרי.

הסמיכות הגבוהה של הקיבוץ לעיר אילת נותנת את כל הסיבות למוסד. שלכאורה מיושן כמו 'חדר אוכל', לאבד את משמעותו. למעשה, קיימת רציפות וגדר הקיבוץ משיקה למבנים הצפוניים של העיר. אך אולי דווקא הסמיכות המידית היא שהביאה את החברים להמשיך ולהחזיק במובהקות החברתית והכלכלית של אילות לעומת אילת, והיא גם זו שהביאה בסופו של דבר להצלחתה הכלכלית.

שלושה חדרי אוכל נבנו באילות לאורך השנים. הראשון הורכב מצמד צריפי-עץ שעמדו נטושים בשנים האחרונות ובקרוב יחודשו ויהפכו מקום לביקור ולארכיון הקיבוץ. השני, אותו תכנן האדריכל שמואל ביקלס (מילק), משמש כיום ספרייה, מועדון ומשרדים. חדר אוכל נוסף תכנן האדריכל ישראל גודוביץ, אך הוא לא בוצע. את חדר האוכל השלישי תכנן האדריכל אלכס גרינבאום והוא, כאמור, משמש גם היום, פעיל ומוצלח שמתחזק פועל אולם מופעים.

הצריפים 1962: ארכיון אילות

הקיבוץ הוקם בדצמבר 1962. תחילה היה נקרא במסמכים שונים "אילת", אבל בהמשך שינו את שמו לאילות. המקור לשמו של הקיבוץ בא מספר מלכים א': "ואני עשה המלך שלמה בעציון-גבר אשר את אלות, על שפת ים-סוף בארץ אדום". שמו של הקיבוץ ניתן גם למועצה האזורית שלה הוא משתייך – חבל אילות. המועצה הוקמה חודשים ספורים לאחר העלייה על הקרקע של הקיבוץ והיו בה שני יישובים בלבד: הקיבוצים

אילות ויטבתה. כיום יש בה 12 יישובים, 10 מתוכם הם קיבוצים.

צמד צריפי חדר האוכל והמזכירות

לפני שנתיים השלימה נטלי מסיקה הכנה של תיק תיעוד שהזמינה "המועצה לשימור אתרים" על צמד הצריפים. הם נותרו בשלמותם, גם אם נטושים, במרכז של מדשאה גדולה ויפה ולצד חורשת עצי אשל.

כשקיבוץ אילות עלה על הקרקע ב-1962, כבר עמדו שני הצריפים שנועדו לשמש כחדר אוכל ומזכירות עד שתושלם בנייתם של מבני קבע. הצריפים, שהובאו משוודיה, שימשו את הקבוצה שהכשירה את הקרקע בשנה שקדמה ליום העלייה. עם הקמת הקיבוץ, נקלטו בצריפים החברים המייסדים שהורכבו מבני משקים ולאחר מכן גם מבני גרעיני נח"ל. במקביל, הוחל בבניית חדר האוכל הקבוע, מטרים ספורים מהצריפים.

שני הצריפים צמודים זה לזה: צריף חדר האוכל כולל, לבד מאולם אכילה, גם מטבח ומועדון, ומתפרס על פני 56 מ"ר. צריף המזכירות קצת גדול יותר ומתפרס על 62 מ"ר, כשבחיבור בין שני הצריפים שכנו חדר ארכיון וחדר מזכיר בשטח של 9.5 מ"ר. בסיס הצריפים הוא מבטון, קירותיו החיצוניים מורכבים מקורות עץ בעובי של 7 ס"מ וקירות הפנים מלוחות דיקט. הגג מורכב מלוחות אסבסט גלי הנשענים על שלד עץ.

עם פתיחת חדר האוכל הבנוי הראשון ב-1964, הוסב הצריף לספרייה ומשרדים וב-1985, עם חנוכת חדר האוכל החדש, התקיים סוג של "משחק כיסאות": הספרייה והמשרדים עברו לחדר האוכל והצריפים הפכו למחסנים. לפני כמה שנים פונו המחסנים ומאז הצריפים נטושים, אך שמורים היטב הודות לאקלים המקומי.

"הצריפים הוקמו בראשית ימיו של קיבוץ אילות ונועדו להם תפקיד חשוב בחיי החברה", מסכמת מסיקה את מסקנותיה. "בצריף חדר האוכל היה אולם גדול לאכילה, ולצדו מטבח ומועדון חברים. בצריף המשרדים הצמוד אליו ישבו דרך קבע המזכיר, מנהל/ת החשבונות וארכיון הקיבוץ. הערך ההיסטורי-תרבותי של שני הצריפים הוא רב, כמו גם ערכם החברתי". מסיקה המליצה לשמור עליהם ובאילות אימצו את ההמלצה, וכעת מתכננים לחדש אותם ולהסב אותם לאירוח.

חדר האוכל השני

צריף חדר האוכל היה רק זמני וחדר האוכל הבנוי נבנה בעצלתיים, כך שרק ב-1964 הושלמה בנייתו. תכנונו הופקד אצל אחד מבכירי האדריכלים בתנועת הקיבוץ המאוחד – שמואל ביקלס (מילק), הידוע כמתכנן המשכן לאמנות בעין חרוד ובית לוחמי הגטאות, אך גם כאחת הדמויות המרכזיות בהתוויית דרכו של התכנון הקיבוצי.

ביקלס היה האדריכל האחראי על הקיבוץ והוא ליווה אותו במהלך השנים הראשונות לקיומו. הוא ערך את תכנית המתאר המפורטת ליישוב וכן תכנן את בניין חדר האוכל ששימש כמרכז הקיבוץ: מבנה דו-קומתי בעל שתי זרועות. זרוע אחת לאולם אכילה ומתחתיה קומת עמודים מפולשת שמאוחר יותר נסגרה ונוצלה למועדון לחבר, שבהתאם לרוח הזמן הפך ל"דיסקו" שמשך אליו את חברי הקיבוץ, מתנדבים וסקרנים מזדמנים. זרוע נוספת נועדה למטבח ומתחתיה חדרי אחסנה לשירות המטבח. לבד מאלה היה בבניין גם חדר דואר ונשקיה. המזכירות התמקמה בצמד הצריפים שנעזבו.

"מילק תכנן את היישוב לפי קונספציה שהיתה מקובלת בזמנו בקיבוצים – חדר אוכל במרכז הקיבוץ כשמצד אחד המגורים ומצד שני המשק. המקום שנבחר לאילות היה מצפון לאילת ומילק רצה לשמור על המבט מחדר האוכל לכיוון מפרץ אילת. הוא עשה הכל כדי לשמור על המבט אל הים; הוא תכנן את אולם האכילה כשני אגפים שמהם נבנה בסופו של

חדר האוכל השני: אדר' מיכאל יעקובסון

דבר רק אגף אחד בהתאם לגודל היישוב ולתקציב", מספר עובד בארי, שהיה חבר בגרעין המייסד של קיבוץ אילות וחבר בקיבוץ עד 1970, שאז עזב לקיבוץ גבעת חיים מאוחד. ב-1965 התמנה בארי, שהיה עד אז מנהל המכבסה, לרכז בניה. "באותה תקופה, ביוזמתי, נפרדנו ממילק והעברנו את העבודה לאדריכל מוסה חריף. אחרי שמוסה נכנס לפוליטיקה, העברנו את העבודה למישהו אחר במחלקת התכנון".

למה נפרדתם מביקלס? "הקונספציה שלו היתה משהו שלא איפשר להתפאר בו. גם עצם המחשבה שצריך לראות את הנוף, זו יומרה שמחלקת את הקיבוץ בצורה לא הגיונית. התפיסה שלו היתה פחות פרקטית ויותר רעיונית. חדר האוכל לא היה פונקציונלי ולא היינו מרוצים מהמבנה; כשאתה בונה בניין בשני מפלסים, האפשרות להרחיב אותו בסגנון הזה היתה מאד מסובכת ובאמת, בהמשך, כשבאו להרחיב אותו התרחקו - מהמבנה והקימו מבנה גדול, מרובע ופשוט וזה הוכיח את עצמו.

התכנון של מילק לא היה נוח להרחבה, לא לכיוון דרום ולא לצפון ולכן היה צריך להתנתק ממנו לחלוטין. מילק היה אידאולוג בחייו. הוא היה אמן והצירוף הזה בדרך כלל לא מתחשב בצדדים הפרקטיים." "קבלתי את התמיכה להחלטה מהחברים. הערכתי אותו והכרתי אותו היטב כי שנינו באנו מאותו קיבוץ, בית השיטה. הפרידה היתה בשבילו טרגדיה, אך אני לא מצטער על כך".

אישור לתחושות של עובד בארי אפשר גם לשמוע מאביטל אפרת, מנהלת ארכיון ביקלס במשכן לאמנות עין חרוד: "בשלב מסוים לביקלס היתה בעיה שהסגנון שלו נראה היה לאנשים מיושן. כולם רצו להיות מודרניים והוא קצת נגרר אחריהם כי פחד להישאר מאחור". אפרת מחדשת שבאותן שנים, בהן הוקם חדר האוכל באילות, תכנן ביקלס את חדר האוכל בשדה נחום וניתן למצוא קשר בין שני הבניינים וגם לבניינים אחרים שתכנן. הדמיון נמצא בעיצוב החזיתות, ארגון פתחי החלונות ועיצובם, הדגשת מרכז אולם האכילה באמצעות הגבהת חלק משטח הגג וחלוקת האולם, בין השאר, באמצעות עמודים מעוגלים שגם להם תפקיד בהדגשת מרכז האולם וחלוקתו.

מאז שעבר חדר האוכל למבנה החדש הסמוך, הפכו אולם האכילה והמטבח למשרדים ששימשו את המזכירות והנהלת חשבונות, וב-1990 הוסב אולם האכילה הישן לספרייה.

חדר האוכל השלישי:

קליטת חברים חדשים ותכנית להקמת בית מלון, הביאו להחלטה להקים מטבח גדול יותר, כזה שיספק את המזון למלון. כך הוחל בתכנון חדר האוכל החדש, שלבסוף הכיל גם אולם מופעים ומרכולית. כפי שציין עובד

בארי וכפי שהציע האדריכל ישראל גודוביץ, חדר האוכל החדש לא נבנה כהמשך רציף לחדר האוכל הקיים, אלא כמבנה נפרד, גם אם הוא מחובר לחלק הוותיק - אך לא תפקודית.

האדריכל אלכס

גרינבאום הוזמן לתכנן

את הפרויקט החדש.

גרינבאום תכנן במועצה

אזורית אילות, השוכנת

בחלקה הדרומי של

הערבה בעיקר מבני

ציבור, נופש ושכונות

מגורים.

"הפרוגרמה גובשה

בשיתוף חברי אילות שבחרו וועדה מיוחדת לליווי תכנון חדר האוכל", כתב גרינבאום במאמר שליווה את השלמת הפרויקט. "מרכזת הוועדה - חוה אברהמי - השכילה בכישרונה לקדם את תהליך קבלת ההחלטות ולשתף את הציבור ברמות השונות ובפורומים המתאימים. גיבוש הפרוגרמה החל בסיורים מקצועיים עם חברי הוועדה וכלל אף שתי אספות קיבוץ בהשתתפות: אחת בשלב הגיבוש ההתחלתי והאחרת בשלבים מתקדמים יותר. חוה ייצגה את צוות התכנון בתוך היישוב וגם השפיעה, כנציגת הישוב, על התכנון והעיצוב. הדוגמה הבולטת ביותר היתה ההחלטה של היישוב לצפות את המבנה בגרנוליט, בין השאר משיקולי אחזקה".

אולם האכילה שהושב לספרייה: אדר' מיכאל יעקובסון

חדר האוכל השלישי: אדר' מיכאל יעקובסון

הפרוגרמה לחדר האוכל כללה אולם ל-300 סועדים עם אפשרות להכפלת מספר הסועדים בחגים באמצעות צירוף אזור ההגשה העצמית למקום האכילה. מתחת לאולם האכילה הוקם אולם מופעים לכ-350 צופים. אולם מבואה בקומת הקרקע משמש כמבואה לאולם האכילה שבקומה העליונה וכן לאולם המופעים עם 400 מושבים, כל-בו וחצר שירות למטבח. מחוץ לבניין תוכננה רחבה מרוצפת, המוגנת משלושה כיוונים במבנה חדר האוכל השני והשלישי וכן מדשאה שעוצבה כתיאטרון פתוח.

"במבנה החדש החלטנו לא לחקות את שפת המבנה הישן של מילק.

ההנחה היתה ששני דברים שונים, אם הם טובים, חיים בשלום זה לצד זה. התחברנו לפיתוח במפלס העליון על ידי גשר, ולחדר האוכל הישן באמצעות מעבר חיצוני צמוד למבנה הישן. כמו כן עברנו בהדרגה מחומר לחומר, משפה לשפה, כשהחומרים חודרים האחד לשני. חזרנו גם פה ושם על צורות גאומטריות המופיעות במבנה הישן, כך שהגרנוליט חודרת לטיח והטיח לגרנוליט – וכך נוצר מפגש של תקופות ואולי אפילו של תרבויות. אחד האלמנטים החודרים מהבניין הישן לחדש הוא קיר גרניט שתוכנן עוד על ידי מילק ובוצע עכשיו. קיר הגרניט חודר מהבניין הישן ומופיע כמה פעמים בבניין החדש. הגרניט הוא חומר מקומי באילות וקיר הגרניט הוא האלמנט היחיד שבאמצעותו הצלחנו לשלב חומר מקומי ממש בבנייה. בתכנון המקורי התכוונתי להשתמש יותר בגיר הערבה ובגרניט ההרים הסובבים את היישוב. אולם, במסגרת שיתוף הפעולה עם חברי הקיבוץ בניצוחה של חוה, קיבלתי כזכור את דרישתם לציפוי הבניין בגרנוליט. שיקוליהם היו בעיקר שיקולים של שימור המבנה, פנים וחוץ, ותחזוקה מינימלית לאורך השנים. לדעתי, הגרנוליט משווה לבניין סולידיות- יתר ואולי אף ארשת שמרנית משהו. הגרנוליט אינה עשויה אבן מקומית, אבל עשויה אבן בגוון הסביבה והתחושה היא של משהו מקומי".

"הערבה היא כידוע אזור לא קל מבחינה אקלימית. הטמפרטורה היומית הממוצעת היא מעל לנוחיותו הפיזיולוגית של האדם. לכן השקענו מחשבה רבה בהתאמת המוצר לסביבה האקלימית. הלכנו בשני כיוונים: הראשון – יצירת מבנה עם מעטפת בעלת כושר בידוד תרמי גבוה ובעלת קיבולת אנרגיה נמוכה. בגלל הטמפרטורה היומית הגבוהה, אי אפשר לאגור את קור הלילה ולנצלו לרמת חום סבירה בתוך המבנה במשך היום. נושא שני הוא ההצללה המונעת קרינה ישירה מלחזור אל המבנה. ההצללה היא על משטחי הזכוכית ועל הקירות. בנוסף לבידוד הטרמי ולהצללה ישנה גם מערכת מיזוג מכאני שתוכננה להיקפים אופטימליים, אליהם הגענו לאחר ניתוח שעות הפעילות בחדרים השונים בבניין".

"לסיכום, הביצוע תאם את התכנון, את לוח הזמנים ואת התקציב. קבלנו תשלובת שאנחנו קוראים לה חדר אוכל, אך הוא מרכז קהילתי כולל שיענה על צרכי אילות בהווה ובעתיד. המרכז הקהילתי משקיף על נוף מרהיב, מקיים דו-שיח נכון עם היישוב ונקווה שיתרום לשיפור חיי השגרה, התרבות והחברה של קיבוץ אילות".

בעקבות הדברים שפרסמתי כאן, הגיב האדריכל אלכס גרינבאום: "כל המרכז הקהילתי לרבות חדר האוכל, האולם, המרכולית, המועדון לחבר, המשרדים והספרייה נשמרו באופן מדהים, גם בהיבט הפיזי וגם באופני התפעול והשימוש. צריך להבין שהקומפלקס תוכנן בתקופת שיא ה"מגלומניות" של התק"מ תוך הקפדה מטורפת על פרטי התכנון והביצוע ובתפיסה השואפת לאחד מספר שירותים קהילתיים במרכז אחד, כפי שרווחה אז במחלקה לתכנון של התק"מ.

בעיני, כפי ששמתמע גם מהכתבה שלך, חדר האוכל שאני תכננתי הוא ברצף שהתחיל עם הצריף השוודי, הצנוע, התפקודי והפשוט בצורה ובשימוש בחומרים והמשיך עם חדר האוכל של מילק המודרניסט, הפיוטי והרומנטיקן. ההתערבות שלי השלימה ושדרגה את מה שמילק יצר ובכל מקרה, כל הקומפלקס היה מהאחרונים מסוגו שנבנו בתנועה הקיבוצית.

הדברים שהייתי משנה אז, עם הניסיון וההבנה של היום, הם שימוש בחומרים פחות יוקרתיים ויותר עמידים לאורך זמן – לדוגמה, יציקות המוזאיקה המדהימות במעקות המרפסות שלא שרדו בחלקן את העומסים הטרמיים והזמן. ולא הייתי נכנע לקונסטרוקטור בעניין הקורות העליונות מעל להצללות במרפסות. כללית, הייתי משתדל ליצור מבנה קל ושמח יותר, אבל זה מהמקום שלי היום. השינויים האחרים שנדרשים כיום, כמו העתקת תאי הדואר לאזור המשרדים, תוספת שירותים ומעלית נוסעים, נובעים ההתבגרות החברים, שינוי אופני ההסעדה של תושבי הקיבוץ ותוספת אירוח של אוכלוסייה מבחוץ.

לטעמי, הישג נוסף ולא פחות משמעותי של העבודה שלי שם, הוא חלל החוץ האיכותי שנוצר בין המבנים ואכן חלל זה, לדברי המארחים שלי, שוקק חיים – אני מאד גאה בו.

ובחזרה לעניין הצריף השוודי. מאד שימח אותי, כפי שלמדתי מהכתבה שלך, שיש כוונה לשמר את המבנה – דבר ששידלתי את החברים באילות לעשות עוד לפני 30 שנה. חשוב להבין ולזכור שהצריפים השוודים הם ביטוי לאתוס ולתפיסת עולם של אמת, פשטות וצניעות של תנועת ההתיישבות הציונית – ראה הצריף של בן גוריון בשדה בוקר ולא רק בגין המיקום בנגב. בן גוריון וחלקנו מאמינים שיש לשמר גם מבנים שהם לא מונומנטים, אך מיצגים טכנולוגיות, חומרי בנייה, אורחות חיים ותרבות שהיו משמעותיים בתולדות ארצנו. ועוד לא דיברנו על המבנים במחנות הצבא הבריטי בארץ".

באוקטובר 1985 עברו החברים מחדר האוכל הישן לחדר האוכל החדש. מאז הוא מצליח לשמור על מעמדו כמרכז הקיבוץ. הוא משמש את החברים, את אורחי חדרי האירוח וכן הוא מתפקד כמסעדה וכקייטרינג מצוין הנושא את השם "כפות תמרים". המטבח פעיל במיוחד וכל המים הזורמים פה, כמו באילות, הם מים מותפלים ממתקן המים הוותיק שהוקם סמוך לחוף ים סוף. בסוף הארוחה או במהלכה, אפשר לפתוח את אחד ממסכי הזכוכית הסוגרים על האולם ולצאת למרפסת ההיקפית, מרפסת שמזכירה לחברים "מערב פרוע", ולהשקיף ממנה על הרי אדום והמלון המכוער שנבנה ליד הבריכה.

"פסח תמיד מאד משמעותי", מספרת נורית גורן על מעמדו של חדר האוכל בחיי קיבוץ אילות. "בחדר האוכל מוגשות שלוש ארוחות כשארורות ערב מוגשת רק לילדי נעליה (-) נוער עולה ללא הורים, תכנית של משרד החינוך, מ"י) והחברים אוכלים בבית. בימי שישי עדיין הארוחה משמעותית. בחדר האוכל מקיימים גם בר-מצוות וארוחות חג". היא מוסיפה ומספרת שלאילות אין מנה ייחודית, "למעט הלחם המטוגן שהוגש כאן בשבת. מאז חנוכת חדר האוכל החדש ב-1985 המטבח של אילות הוא מטבח כשר והמייחד כאן את המנות או הארוחות הוא 'יום של פיצות' שמתקיים בימי רביעי".

מתוך הבלוג חלון אחורי - אדר' מיכאל יעקובסון

בימים אלה, מקדמת המועצה לשימור, יחד עם מועצה אזורית חבל אילות וקיבוץ אילות, את פרויקט שימור צריף הראשונים, כמרכז תרבותי היסטורי. האתר יכלול התייחסות לתיעוד ההיסטוריה וההווי המקומי תוך עירוב ושילוב החברים והתושבים. (עפר י.)

שיקום הצריפים: ארכיון אילות